

การเปลี่ยนผ่านบทบาทพื้นที่สาธารณะของประเทศไทย The Transition of Roles of Public Spaces in Thailand

ชมพูนุท คงพูนพิน¹ ภาวิณี เอี่ยมตระกูล²

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการทบทวนวรรณกรรมเรื่องพื้นที่สาธารณะด้วยการศึกษาเทียบเคียงจากประวัติศาสตร์สากลและประวัติศาสตร์ไทย ในประเด็นการนิยามความหมายและความสำคัญ และวิวัฒนาการการใช้พื้นที่กับรูปแบบวิถีชีวิตทั้งในบริบทสากลและในบริบทของประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทของพื้นที่สาธารณะในการรองรับผู้ใช้งาน และการเปลี่ยนผ่านบทบาทของพื้นที่สาธารณะของสังคมไทย ผลการศึกษาบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพพื้นที่กับผู้ใช้จากจากการเทียบเคียงพื้นที่สาธารณะของไทยและสากล ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับพลวัตของเมืองที่พื้นที่สาธารณะนั้นตั้งอยู่ โดยปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทของพื้นที่สาธารณะในการรองรับผู้ใช้งาน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผู้ใช้พื้นที่ และสภาพสังคม นอกจากนี้ การศึกษาแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านบทบาทการใช้พื้นที่สาธารณะของไทยสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้ 1) นันทนาการของเมืองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม 2) การแลกเปลี่ยนสินค้าและซื้อขาย 3) การแสดงออกถึงความเชื่อและศาสนา 4) พื้นที่ทางการเมืองเพื่อการแสดงพลังประชาชน 5) การศึกษาและเรียนรู้ 6) การส่งเสริมคุณภาพชีวิต 7) การสะท้อนค่านิยมและฐานะทางสังคมของผู้ใช้พื้นที่ 8) การรองรับการสัญจรและเชื่อมต่อ 9) การอำนวยความสะดวกสบาย และ 10) การเป็นจุดหมายตาและจินตภาพเมือง ดังนั้น แนวทางการสร้างสรรค์พื้นที่สาธารณะของไทยจึงควรตระหนักถึงวิถีชีวิตและกิจกรรมในพื้นที่ของผู้ใช้งานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเกิดประโยชน์สูงสุดกับคนและเมือง

คำสำคัญ: พื้นที่สาธารณะ บทบาทพื้นที่สาธารณะ การเปลี่ยนผ่าน

Abstract

This study discusses a literature review on public space involving the universal and Thai historical benchmarks for the definition, importance and evolution of land use and lifestyle patterns in national and global contexts. It purposes to find factors influencing the role of public space in functioning the users and transition of the role of public space utilization of Thai society. The results indicated the relationships between physical space and users according to the benchmarking. Its characteristics vary along the dynamics of city where the public space exists. The study found main factors that affect the role of public space in serving user including physical characters of public space, users, and social conditions. In addition, the findings illustrated transition of the use of public space in Thailand on various activities from past to present as follows: 1) recreation and social interaction, 2) exchange and trade, 3) belief and religion manifestation, 4) political space for people power, 5) education and learning, 6) quality of life improvement, 7) reflection of user's social value and status, 8) transportation and connectivity capability, 9) provision of convenience, and 10) landmark and city image. Henceforth, an approach for creation of Thai public spaces should concern users' lifestyles and activities from past to present in order to provide the maximum utilization for people and city.

¹ สาขาสหวิทยาการสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² ภาควิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Keywords: Public Spaces, Roles of Public Spaces, Transition

1. บทนำ

พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ที่เปิดให้กับคนทั้งมวลสามารถเข้าถึงได้ มีบทบาทสำคัญต่อคนและเมืองด้วยเป็นพื้นที่กลางรองรับกิจกรรมที่หลากหลาย โดยธรรมชาติและลักษณะของพื้นที่สาธารณะนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการใช้พื้นที่ เช่น สวนสาธารณะ ลานกิจกรรมเมือง พื้นที่สีเขียวเพื่อการนันทนาการ เป็นต้น (Madanipour, 2010; Bertoloni and Martin, 2003; UN-Habitat, 2015; Benn and Gaus 1983) ทั้งนี้ การนิยามความหมายของพื้นที่สาธารณะมีความหลากหลายตามความเชื่อทางวัฒนธรรมและประเด็นความสนใจของผู้ศึกษา ทั้งการออกแบบพื้นที่ที่ตอบสนองการใช้งานของคนและความงามของเมือง (Jacobs, 1961; Lynch, 1981) สิทธิการครอบครองและสิทธิในการเข้าถึงได้ (Arendt, 1958; Dijkstra, 2000; Lofland, 1973) ลักษณะทางกายภาพพื้นที่ ขนาด ที่ตั้ง ขอบเขต และการแบ่งประเภทการใช้สอยของพื้นที่ (Goodsell, 2003; Francis, 1989; Massey, 1998) การปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของคนอย่างหลากหลาย เรื่องราว ประวัติศาสตร์ และคุณค่าของพื้นที่ (Carr, Francis, Riritin and Stone, 1992; Bertoloni and Marhin, 2003; Sorkin, 1992) การสื่อสารหรือประชาสัมพันธ์ เป็นที่รองรับการรับรู้ร่วมกันของสังคม รวมทั้งการสร้างมูลค่าเพิ่มทางธุรกิจกับพื้นที่ต่าง ๆ (Sennett, 1980) นอกจากนี้ พื้นที่สาธารณะมีความสัมพันธ์กับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ของแต่ละพื้นที่ ซึ่งมีความแตกต่างกัน โดยลักษณะทางภูมิศาสตร์อันเป็นที่ตั้งของพื้นที่ มีความเหมาะสมต่อประโยชน์การใช้พื้นที่ต่างเพื่อรองรับกิจกรรมที่กัน เช่นเดียวกับกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ที่มีวิถีชีวิต ทักษะ และภูมิปัญญาที่แสดงออกต่อการใช้พื้นที่ (Carretal, 1992) รวมทั้งสภาพสังคมในแต่ละช่วงเวลาที่มีส่วนกำหนดรูปแบบและบทบาทของพื้นที่ ให้มีความเหมือนหรือต่างกันในแต่ละสังคม จากลักษณะทางความเชื่อและวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยทุกองค์ประกอบในบริบทโดยรอบพื้นที่สาธารณะต่างมีอิทธิพลต่อกัน ทำให้พื้นที่สาธารณะมีบทบาท รูปแบบ และการใช้งานที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ (Dijkstra, 2000)

การศึกษาการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่สาธารณะจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงบทบาทและความสำคัญของพื้นที่สาธารณะ ตั้งแต่หน่วยย่อยของสังคมคือพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของบุคคลไปจนถึงสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างในระดับเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของพื้นที่ อันเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถช่วยให้เกิดแนวทางการพัฒนาสังคมไปสู่ความยั่งยืน โดยใช้พื้นที่สาธารณะเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สามารถระบุและสะท้อนความรุ่งเรืองของเมืองในแต่ละสมัย (Madanipour, 2010; UN-Habitat, 2015; Jacobs, 1961; Habermas, 1989) บทความฉบับนี้ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนผ่านบทบาทของพื้นที่สาธารณะของประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน เพื่อทราบถึงบทบาท ที่มาและความสำคัญ รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลที่ส่งผลต่อบทบาทและการใช้พื้นที่สาธารณะที่เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และช่วยให้สามารถใช้พื้นที่ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ อันสามารถนำไปสู่การออกแบบวางผังพื้นที่สาธารณะให้เป็นพื้นที่กิจกรรมสร้างสรรค์ของเมืองตอบสนองความต้องการและสอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นการพัฒนาพื้นที่สาธารณะแบบยั่งยืนโดยมีความสัมพันธ์แสดงดังรูปที่ 1

รูปที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่สาธารณะกับคน พื้นที่ และเมือง
ที่มา: ผู้ศึกษา (2560)

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 2.1 ศึกษาหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาทและการใช้พื้นที่สาธารณะของไทย
- 2.2 ศึกษาบทบาทของพื้นที่สาธารณะของประเทศไทยที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อใช้เป็นแนวทางการสรรค์สร้างพื้นที่สาธารณะของไทยให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

3. การทบทวนวรรณกรรมเรื่องพื้นที่สาธารณะ

3.1 พื้นที่สาธารณะกับการนิยามความหมายและความสำคัญ

การจำกัดความของพื้นที่สาธารณะมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการศึกษาจากศาสตร์หลายแขนง แตกต่างไปตามความเชี่ยวชาญของผู้ศึกษา และเปลี่ยนแปลงไปตามความซับซ้อนด้านการใช้พื้นที่ โดยมุมมองทางด้านผังเมืองและสถาปัตยกรรมพิจารณาที่การออกแบบพื้นที่ตอบสนองการใช้งานของคนและความงามของเมือง พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่ที่ตอบสนองทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ใช้งานและสร้างความงดงามให้กับเมือง ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่เพิ่มความชุ่มชื้นมีชีวิตชีวาของเมืองและเป็นโครงร่างของการพัฒนาวัฒนธรรมมวลชนให้องกาม (Jacobs, 1961; Lynch, 1981) มุมมองทางรัฐศาสตร์พิจารณาที่สิทธิการครอบครองและสิทธิในการเข้าถึงได้ พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่ที่ครอบครองโดยสาธารณะหรือพื้นที่ที่ทุกคนมีสิทธิในการเป็นเจ้าของร่วมกันได้ (Arendt, 1958; Dijkstra, 2000; Lofland, 1973) มุมมองทางภูมิศาสตร์พิจารณาที่ลักษณะทางกายภาพพื้นที่ ขนาด ที่ตั้ง ขอบเขต และการแบ่งประเภทการใช้สอยของพื้นที่ พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่ศูนย์กลางหรือจุดศูนย์กลางรวมของพื้นที่ (Goodsell, 2003; Francis, 1989; Massey, 1998) มุมมองทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาพิจารณาที่การปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของคนอย่างหลากหลาย พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่รองรับและส่งเสริมให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยที่พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ทางสังคมที่สมาชิกของชุมชนมาปฏิสัมพันธ์ต่อกันจากฐานสู่ฐานจนเกิดเป็นเรื่องราว มีประวัติศาสตร์และคุณค่าของพื้นที่ (Carr, Francis, Riritin and Stone, 1992; Bertoloni and Marhin, 2003; Sorkin, 1992; Dijkstra, 2000) มีพัฒนาการมานานและเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบสังคมและการปกครองแบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน (Arendt, 1958; Dijkstra, 2000; Lofland, 1973; Davison, 1994; Low, 2000) มุมมองทางสื่อสารมวลชนและนิเทศศาสตร์พิจารณาที่การเป็นพื้นที่กลางเพื่อการสื่อสารหรือประชาสัมพันธ์ให้กับคนจำนวนมาก พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่ที่เปิดเผยเป็นที่ยอมรับการรับรู้ร่วมกันในการประชาสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับมวลชนและสาธารณะ (Carr, Francis, Riritin and Stone, 1992) มุมมองทางเศรษฐศาสตร์พิจารณาที่การสร้างมูลค่าต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น พื้นที่สาธารณะจึงหมายถึงพื้นที่กลางทางการค้าหรือพื้นที่ส่งเสริมให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางธุรกิจกับพื้นที่ใกล้เคียง (Sennett, 1980) ทั้งนี้ ในยุคที่มนุษย์เปลี่ยนจากการเร่ร่อน

มาเป็นการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง พื้นที่สาธารณะคือพื้นที่เปิดโล่ง (Open Spaces) ไม่มีสิ่งปกคลุม ได้แก่ พื้นที่ธรรมชาติทั้งหมด เช่น ทะเล ภูเขา แม่น้ำ และพื้นที่สร้างขึ้นเพื่อส่วนรวม เช่น ถนน ลานจอดรถ ลานกิจกรรมเมือง (Project for Public Spaces, 2012; Carmona, Tiesdell, Heath, and Oc, 2010) เมื่อพื้นที่เมืองขยายออกไปสู่ชนบท การใช้พื้นที่สาธารณะได้มีความซับซ้อนในการใช้งานโดยพื้นที่สาธารณะมีรูปแบบหลากหลาย มีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้นตามการใช้งานทั้งพื้นที่โล่ง พื้นที่กึ่งเปิดกึ่งปิด และพื้นที่ปิด เช่น ท่ารถ สนามบิน ห้องสมุด โรงพยาบาล ห้างสรรพสินค้า มหาวิทยาลัย ร้านอาหาร ลานกีฬา เป็นต้น ซึ่งพื้นที่สาธารณะเหล่านี้แบ่งไว้ซึ่งสิทธิในการเข้าถึงที่แตกต่างกันตามสถานะของผู้ใช้พื้นที่ (Benn and Gaus, 1983; Carmona et al., 2010; กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2543; สุธาริน คุณผล, 2541) อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่สาธารณะเป็นไปได้อย่างหลายรูปแบบและมีความสัมพันธ์ปรับเปลี่ยนไปตามความเจริญของเมือง

3.2 วิวัฒนาการการใช้พื้นที่กับรูปแบบวิถีชีวิต

วิวัฒนาการของพื้นที่สาธารณะมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ โดยจากการศึกษาพื้นที่สาธารณะเทียบเคียงกับประวัติศาสตร์สากลและประวัติศาสตร์ไทยในแต่ละยุค สามารถแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้พื้นที่กับรูปแบบวิถีชีวิต ซึ่งสรุปได้ดังนี้

3.2.1 การใช้พื้นที่กับรูปแบบวิถีชีวิตจากประวัติศาสตร์สากล จากวิวัฒนาการและบทบาทพื้นที่สาธารณะสากล ดังรูปที่ 2 แสดงให้เห็นว่ามิติเชิงสังคมด้านความอยู่รอดเป็นสิ่งที่มนุษย์ยุคแรกสนใจ โดยมีชีวิตแบบเร่ร่อนด้วยการหาของป่าและล่าสัตว์ ส่งผลให้พื้นที่โล่งว่างเป็นของสาธารณะที่ไม่มีการครอบครองอย่างชัดเจน ทั้งนี้สามารถแบ่งช่วงย่อย ๆ ในการอธิบายรูปแบบวิถีชีวิตและการใช้พื้นที่ได้ดังนี้ (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2545; นันทา โชติกะทุกกะ และนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2515; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554) 1) ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (3,500 ปี ก่อนคริสตกาล) รูปแบบการใช้พื้นที่พักอาศัยมีความกระจุกกระจายตามพื้นที่ธรรมชาติที่เอื้อความสะดวกสบายในการมีชีวิตรอดอาศัยพื้นที่โครงสร้างตามธรรมชาติ ถ้า เพิงดินหรือหิน พุ่มไม้ และพื้นที่ริมน้ำ ไม่มีการแบ่งพื้นที่ประเภทพื้นที่ 2) ยุคประวัติศาสตร์โบราณ (3,500 ปี ก่อนคริสตกาล - ค.ศ. 476) มนุษย์เริ่มอยู่เป็นสังคม มีการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน เริ่มมีกฎเกณฑ์และข้อบังคับของการอยู่ร่วมกันในสังคม มีลักษณะการกำหนดพื้นที่ศูนย์กลางเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับใช้ร่วมกันในชุมชน ทั้งในรูปแบบพื้นที่เปิดโล่งและพื้นที่ปิด เช่น อะโกรา (Agora) ในยุคกรีก และฟอรัม (Forum) ในยุคโรมัน ความโดดเด่นของพื้นที่สาธารณะยุคนี้อยู่ในสมัยอาณาจักรโรมัน ซึ่งเป็นยุคที่มีพัฒนาการทางด้านการก่อสร้างและการวางผังเมือง มีพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมส่วนรวมเกิดขึ้นจำนวนมาก ทั้งลักษณะเปิดโล่งและกึ่งเปิดกึ่งปิด เช่น สนามกีฬากลางแจ้ง (Colosseum) โรงอาบน้ำสาธารณะ (Thermae) เป็นต้น 3) ยุคกลางหรือยุคมืด (ค.ศ. 476 - ค.ศ. 1453) เป็นยุคที่มนุษย์สามารถอยู่รอดได้ในสังคมและเริ่มมีความรู้และความสามารถในการทำกิจกรรมทางสังคม จึงเริ่มมีความสนใจในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ซึ่งได้มีการใช้พื้นที่สาธารณะเป็นที่ว่างเพื่อช่วยถ่ายเทและการหมุนเวียนอากาศภายในเมือง ช่วยสร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้กับคนในชุมชนได้พักผ่อน ออกกำลังกาย รวมทั้งทำกิจกรรมทางสังคม โดยมีจัตุรัสกลางเมืองหรือมาร์เก็ตสแควร์ (Market Square) เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับประชาชนใช้ชุมนุมเพื่อประกอบกิจกรรมทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา และวัฒนธรรม 4) ยุคสมัยใหม่ (ค.ศ. 1453 - ค.ศ. 1945) พื้นที่สาธารณะถูกบุกรุกเพื่อการอำนวยความสะดวกสบายในชีวิต ในขณะเดียวกันก็มีการใช้ความรู้ความสามารถในการประยุกต์ใช้ทุกสิ่งให้มีความสัมพันธ์กัน ส่งผลให้เกิดพื้นที่ที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ทั้งในด้านการใช้งานที่ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีที่เปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาของเทคโนโลยี เช่นเดียวกับยุคประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบัน 5) ยุคสมัยปัจจุบัน (ค.ศ. 1945 - ปัจจุบัน) เป็นช่วงที่มีเทคโนโลยีไร้สายใช้งานอย่างแพร่หลาย ทำให้การติดต่อสื่อสารมีความสะดวกรวดเร็ว ใช้พื้นที่น้อย รูปแบบสังคมและพฤติกรรมการใช้พื้นที่มุ่งเน้นการนำจิตของมนุษย์เข้ามาเป็นส่วนสำคัญของการออกแบบมากขึ้น อันประสานสัมพันธ์ไปกับประเพณีวิถีชีวิตของผู้คนและย่านชุมชน ซึ่งมีลักษณะการใช้ที่ดินแบบผสมผสาน (Mix of Use) เพื่อสร้างความหลากหลายทางกิจกรรม สร้างความมีชีวิตชีวา และความสัมพันธ์ทางกายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ รวมไปถึงการคำนึงพฤติกรรมคน พื้นที่สาธารณะในยุคนี้จึงมีความหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งมีพื้นที่ทางเลือกในการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น พื้นที่ทางสังคมที่เอกชนเป็นผู้จัดสรรให้ เช่น ศูนย์การค้า ร้านอาหาร เป็นต้น

หมายเหตุ ☐ พื้นที่เปิดโล่ง ☒ พื้นที่กึ่งเปิดกึ่งปิด ☐ พื้นที่ปิด

ที่มา: ผู้ศึกษา (2560)

หมายเลข ☐ พื้นที่เปิดโล่ง ☐ พื้นที่กึ่งเปิดกึ่งปิด ☐ พื้นที่ปิด

ที่มา: ผู้ศึกษา (2560)

3.2.2 การใช้พื้นที่กับรูปแบบวิถีชีวิตจากประวัติศาสตร์ไทย วิวัฒนาการพื้นที่สาธารณะของไทยกับสากล มีความคล้ายกัน โดยมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นเมื่อเมืองมีการพัฒนาและมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ทั้งยังทำให้เกิดการลดลงและเพิ่มขึ้นของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะไปตามเวลาและวิถีชีวิตของผู้ใช้พื้นที่ รวมทั้งเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับผังเมืองในแต่ละยุคทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านบทบาทของพื้นที่สาธารณะกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมือง โดยแต่ละยุคสมัยของไทยมีความโดดเด่นที่ต่างกันดังรูปที่ 3 และสามารถสรุปได้ดังนี้ (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2542; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554; กาญจณี ละอองศรี, 2556; คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557) 1) สมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1780-พ.ศ. 1881) เมืองมีโครงสร้างไม่ซับซ้อน มีกำแพงและคูน้ำล้อมโดยรอบ มีวัดเป็นพื้นที่สาธารณะใช้ประกอบพิธีกรรมทางความศรัทธาและความเชื่อทางพุทธศาสนา พื้นที่สาธารณะที่สำคัญของสมัยสุโขทัยคือพื้นที่ริมน้ำและวัดที่กระจายอยู่ในชุมชน ซึ่งใช้สำหรับจัดกิจกรรมและงานรื่นเริงของชาวบ้าน เช่น งานประเพณีลอยกระทง นอกจากนี้ยังใช้พื้นที่โล่งและพื้นที่ทำการเกษตรเป็นที่พบปะทางสังคม 2) สมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893-พ.ศ. 2310) ตัวเมืองยังคงล้อมรอบด้วยน้ำเช่นเดียวกับเมืองสมัยสุโขทัย แต่ได้ขยายเขตเมืองโดยการขุดคลองเพิ่มภายในและตัดถนนเป็นตารางแบบกริดทั้งแนวตั้งและแนวนอนขนานไปกับคลอง มีถนนสายหลักเป็นถนนกว้างใช้สำหรับสัญจรและใช้เป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการประกอบพิธีกรรมของเมือง พื้นที่สาธารณะสมัยนี้มีทั้งพื้นที่โล่งและพื้นที่ริมน้ำเพื่อทำกิจกรรม รวมทั้งใช้เป็นพื้นที่ช่วยส่งเสริมทัศนียภาพเมือง มีลักษณะการใช้พื้นที่เปิดโล่งเพื่อเปิดมุมมองรับกับเจดีย์เพื่อให้เป็นจุดหมายตาและสร้างความงดงามให้กับเมือง 3) สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2411) มีลักษณะเช่นเดียวกับเมืองอยุธยา โดยเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ เป็นศูนย์กลางการเดินทาง ต่อเรือและขนส่งระหว่างประเทศ เริ่มมีการใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อการพักผ่อนในกลุ่มชนชั้นสูง เช่น มีกิจกรรมและการพ่อน้ำในวัง มีสวนระหว่างอาคาร (สวนขวาและสวนซ้าย) และมีการพัฒนาทางการคมนาคมมากขึ้น เกิดการขยายเมืองไปสู่ภูมิภาค ทำให้เกิดศูนย์กลางย่อยของเมืองมากกว่าสมัยอยุธยา 4) สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 - ปัจจุบัน (พ.ศ. 2411-ปัจจุบัน) ได้มีการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การเชื่อมต่อพื้นที่และขยายความเจริญจากเมืองไปสู่ภูมิภาค ในสมัยนี้มีลักษณะการใช้ถนนเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับขบวนแห่และพระราชพิธีต่าง ๆ และใช้เป็นแกนที่ช่วยส่งเสริมทัศนียภาพของเมืองเพื่อเปิดมุมมองไปสู่จุดหมายตาเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา โดยตัดถนนสายสำคัญตรงไปสู่สถานที่สำคัญ เช่น ถนนหน้าพระราชวังตัดตรงไปสู่พระที่นั่งอนันตสมาคม ส่วนพื้นที่บริเวณที่ถนนตัดกันเป็นตารางเรียกว่าแฟรง มีลักษณะเป็นจัตุรัสเช่นเดียวกับประเทศในทวีปยุโรป มีการสร้างวงเวียนและอนุสาวรีย์บริเวณจุดตัดถนนเพื่อความสะดวกปลอดภัยในการสัญจร และส่งเสริมทัศนียภาพของเมือง

ทั้งนี้ พื้นที่สาธารณะของไทยในปัจจุบันมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่ละแผนย มีลักษณะการเน้นการพัฒนาประเทศที่ส่งผลต่อบทบาทของพื้นที่สาธารณะต่างกัน โดยในแผนฯ ที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และแผนฯ ที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) เน้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลัก เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ฯลฯ ซึ่งภายในสถานที่ดังกล่าวล้วนมีพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ทางสังคมสำหรับบุคลากรใช้ร่วมกันกับคนทั่วไป ส่วนในแผนฯ ที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ได้เน้นขยายเมืองไปสู่ชนบท ทำให้ทุกพื้นที่เปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้พื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่ธรรมชาติ พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ และพื้นที่สำหรับกิจกรรมประเพณีของชุมชน ถูกเปลี่ยนแปลงการใช้งานไปเป็นที่อยู่อาศัยและย่านพาณิชยกรรม ทั้งยังส่งผลให้เมืองมีสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ในแผนฯ ที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) และแผนฯ ที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และแผนฯ ที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) จึงได้มีการเน้นการพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาสีเขียวและสิ่งแวดล้อม โดยมีการกระจายการพัฒนาไปสู่ชุมชนทำให้เกิดการกระตุ้นบทบาทของพื้นที่สาธารณะให้กลายเป็นพื้นที่สำคัญของแต่ละชุมชนเมือง ส่วนในแผนฯ ที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) มีความชัดเจนในการพัฒนาพื้นที่สาธารณะด้วยการเน้นงานสถาปัตยกรรมเพื่อสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแผนฯ ที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ที่เน้นการปฏิบัติให้ได้ผลอย่างชัดเจน พื้นที่สาธารณะในปัจจุบันจึงมีแนวโน้มการพัฒนาพื้นที่ไปสู่การออกแบบให้ตอบสนองกับวิถีชีวิตในปัจจุบันมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

4. ผลการศึกษา

บทบาทของพื้นที่สาธารณะมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นตามการพัฒนาของเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทและการใช้พื้นที่สาธารณะ และการเปลี่ยนผ่านบทบาทพื้นที่สาธารณะของประเทศไทย ดังนี้

4.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทและการใช้พื้นที่สาธารณะ

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและการใช้พื้นที่สาธารณะประกอบด้วย 3 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผู้ใช้พื้นที่ และสภาพสังคมในแต่ละช่วงเวลา

4.1.1 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์อันได้แก่ภูมิประเทศและภูมิอากาศของแต่ละพื้นที่ส่งผลให้พื้นที่สาธารณะมีความแตกต่างกัน ทั้งขนาด องค์ประกอบในพื้นที่ (เช่น พืชพรรณ แหล่งน้ำ ลักษณะดิน ฯลฯ) ส่งผลต่อรูปแบบและความเหมาะสมในการรองรับการใช้งานพื้นที่ต่างกัน ดังผลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าพื้นที่สาธารณะของไทยมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ริมน้ำและวัดมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ เนื่องจากการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นพื้นที่ใกล้น้ำ ทั้งยังมีการขุดคู คลอง ล้อมเมืองไว้ เพื่อป้องกันข้าศึก การสัญจร และความอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีการสัญจรทางถนนเป็นหลัก แต่พื้นที่ริมน้ำยังคงมีความสำคัญ เป็นพื้นที่โล่งสาธารณะของเมืองสำหรับการพักผ่อน และเปิดมุมมองที่สวยงาม เช่นเดียวกับวัดที่เป็นพุทธศาสนสถานที่ยกขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวเมือง มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยของไทยมาทุกยุค รวมทั้งถูกใช้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมสาธารณะร่วมกับกิจกรรมของสงฆ์ เช่น เทศกาลงานออกพรรษาในสมัยสุโขทัย งานประเพณีสงกรานต์ในสมัยอยุธยา งานทอดกฐินในปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ เช่น สภาพที่ตั้งของพื้นที่ส่งผลต่อความสะดวกสบายในการเข้าถึงและการขยายขนาดพื้นที่ ลักษณะพืชพันธุ์ช่วยส่งเสริมลักษณะเฉพาะของพื้นที่ และการออกแบบวางผังพื้นที่ให้เป็นมากกว่าพื้นที่สาธารณะ เช่น เป็นสถานที่เรียนรู้พรรณไม้ต้องถิ่นร่วมกับการใช้เป็นพื้นที่พักผ่อน เป็นต้น

4.1.2 ผู้ใช้พื้นที่ ชชาติพันธุ์ ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาทำให้แต่ละกลุ่มผู้ใช้พื้นที่สาธารณะมีลักษณะเฉพาะ ที่มีทัศนคติและพฤติกรรมการใช้พื้นที่ต่างกัน ส่งผลให้รูปแบบพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน เช่น ในสมัยสุโขทัยเด็กชายมีสิทธิเข้าไปศึกษาในวัดได้ ส่วนเด็กหญิงและผู้หญิงจะต้องอยู่บ้าน หรือถูกจำกัดการเข้าถึงได้เฉพาะบางพื้นที่ส่วนในสมัยอยุธยาเริ่มมีชาวต่างชาติเข้ามาทำการค้าและอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก มีย่านที่อยู่อาศัยของแต่ละเชื้อชาติที่มีการใช้พื้นที่ต่างกัน เช่น ย่านฝรั่งมีพื้นที่โล่งทำกิจกรรมเฉพาะกลุ่ม ย่านจีนมีโรงน้ำชาเป็นที่ชุมนุมของเพื่อนบ้าน เป็นต้น

4.1.3 สภาพทางสังคม ประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจน ฐานะทางสังคมส่งผลให้สิทธิในการเข้าถึงและการครอบครองพื้นที่ต่างกัน เช่น พื้นที่ในเขตเมืองเป็นพื้นที่สำหรับชนชั้นสูง ส่วนพื้นที่รอบนอกจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน มีพื้นที่โล่งว่างของเมืองเป็นพื้นที่สาธารณะ เช่น พื้นที่ริมน้ำ แพร่ง รวมทั้งพื้นที่โล่งของวัด เช่น ลานวัด เป็นต้น หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การแบ่งชนชั้นของไทยเริ่มลดลงประกอบกับบ้านเมืองได้รับการพัฒนามากขึ้น มีสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่ช่วยอำนวยความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน พื้นที่สาธารณะถูกจัดเป็นสาธารณูปการเมืองที่รัฐได้จัดสรรให้กับประชาชน รวมทั้งยังมีพื้นที่ที่กึ่งสาธารณะที่ครอบครองและจัดการโดยเอกชน เช่น ลานกิจกรรมของศูนย์การค้า สนามฟุตบอลเปิดให้เช่า เป็นต้น ทำให้ผู้ใช้พื้นที่ที่มีตัวเลือกในการใช้พื้นที่สาธารณะและกิจกรรมมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ทั้งนี้ ทั้งลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผู้ใช้งาน และสภาพทางสังคม ต่างมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ กายภาพพื้นที่และสภาพสังคมมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของมนุษย์ ในขณะที่ตัวผู้ใช้พื้นที่และสภาพสังคมก็มีอิทธิพลในการทำให้สภาพแวดล้อมของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของบทบาทและรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะในแต่ละยุคสมัย

4.2 การเปลี่ยนผ่านบทบาทพื้นที่สาธารณะของประเทศไทย

จากอดีตถึงปัจจุบันพื้นที่สาธารณะของไทยมีบทบาทการใช้พื้นที่เพื่อรองรับการทำกิจกรรมส่วนรวมที่หลากหลายสามารถสรุปได้เป็น 10 ลักษณะ ประกอบด้วย 1) พื้นที่นันทนาการของเมืองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม 2) พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าและซื้อขาย 3) พื้นที่แสดงออกถึงความเชื่อและศาสนา 4) พื้นที่ทางการเมืองเพื่อการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพด้วยการแสดงพลังประชาชน 5) พื้นที่ศึกษาและเรียนรู้ 6) พื้นที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต 7) พื้นที่สะท้อนค่านิยมและฐานะทางสังคมของผู้ใช้พื้นที่ 8) พื้นที่รองรับการสัญจรและเชื่อมต่อ 9) พื้นที่อำนวยความสะดวกสบาย และ 10) การเป็นจุดหมายตาและสร้างความงามให้เมือง สามารถอธิบายรายละเอียดได้แต่ละบทบาทของพื้นที่สาธารณะได้ดังนี้

4.2.1 พื้นที่นันทนาการของเมืองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ยุครัชกาลที่ 1-4 นั้น พื้นที่นันทนาการของเมืองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีลักษณะคล้ายกันคือเป็นพื้นที่โล่งว่างของชุมชน เช่น พื้นที่ริมน้ำ ตลาด ลานกิจกรรมในวัด ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ยุครัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เริ่มมีการใช้พื้นที่ปิดหรือพื้นที่ร่มเพื่อทำกิจกรรมดังกล่าว เช่น ร้านค้า ห้างสรรพสินค้า รวมทั้งพื้นที่ให้บริการของเอกชนเป็นทางเลือกในการใช้พื้นที่ ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย โดยข้อดีคือเป็นการสร้างตัวเลือก และความสะดวกสบายในการใช้พื้นที่ได้ตามความพอใจและสนใจ ในทางกลับกันมีผลเสียโดยอาจส่งผลให้เกิดการเปรียบเทียบ และความไม่เท่าเทียมในการใช้พื้นที่ได้

4.2.2 พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าและซื้อขาย มีความสัมพันธ์กับเส้นทางการขนส่ง โดยในสมัยสุโขทัยใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าตั้งอยู่ใกล้ท่าหน้า ต่อมาในสมัยอยุธยาเป็นต้นมามีลักษณะการใช้พื้นที่ข้างทางสัญจรและบริเวณจุดตัดถนน ทั้งนี้เพื่อการเข้าถึงที่สะดวกทั้งทางสายตาและการสัญจร จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เริ่มมีการซื้อขายสินค้าตามบ้าน รวมทั้งมีศูนย์การค้าเกิดขึ้น พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าจึงมีทั้งพื้นที่สาธารณะและพื้นที่เอกชน นอกจากนี้ภายในพื้นที่หรือบริเวณโดยรอบพื้นที่สาธารณะของไทย มักถูกใช้เป็นพื้นที่ซื้อขายสินค้าทั้งในรูปแบบชั่วคราว เช่น ร้านค้ารถเข็น และรูปแบบถาวร เช่น ร้านอาหารและเครื่องดื่ม ร้านขายของฝาก เป็นต้น

4.2.3 พื้นที่แสดงออกถึงความเชื่อและศาสนา นอกจากวัดแล้วยังมีพื้นที่ทางความเชื่อ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พื้นที่บริเวณเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร เคยทำการโล้ชิงช้าในพิธีพิธีตรียัมปวาย ถึงแม้ปัจจุบันไม่ได้ทำการโล้ชิงช้า แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ทั้งนี้ ภายในพื้นที่สาธารณะในปัจจุบันมีการใช้พื้นที่เพื่อเป็นตัวแทนทางความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ประติมากรรมรูปเคารพของบุคคลสำคัญ รวมทั้งการใช้พื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมทางศาสนา เช่น การฟังธรรมในสวน การใช้พื้นที่เพื่อตักบาตรในวันสำคัญ เป็นต้น

4.2.4 พื้นที่ทางการเมืองเพื่อการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพด้วยการแสดงพลังประชาชน จากอดีตจนถึงปัจจุบันยังคงใช้พื้นที่โล่งของเมืองสำหรับการใช้เป็นพื้นที่เพื่อการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพ เนื่องจากสามารถรองรับรวมตัวกันของคนจำนวนมากได้ ซึ่งเกิดขึ้นแบบชั่วคราวเพียงช่วงเวลาหนึ่งในพื้นที่สาธารณะ

4.2.5 พื้นที่ศึกษาและเรียนรู้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะเป็นการเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม ซึ่งในปัจจุบันมีการออกแบบและระบุประเภทพื้นที่ชัดเจน เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกับการพักผ่อน ซึ่งต่างจากในอดีต เช่น สวนป่าเพื่อการศึกษาพรรณไม้ สวนสมุนไพร เป็นต้น รวมทั้งมีอาคารที่ส่งเสริมการเรียนรู้เป็นหนึ่งในองค์ประกอบของพื้นที่สาธารณะบางแห่ง เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4.2.6 พื้นที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนด้วยการเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมต่าง ๆ อันสามารถส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้ใช้งานมาตั้งแต่อดีต เช่น การปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน การพักผ่อนชื่นชมทัศนียภาพเมือง การออกกำลังกาย เป็นต้น ทั้งนี้ ในอดีตมีจำนวนประชากรเหมาะสมกับขนาดเมือง ต่างจากปัจจุบันที่มีประชากรมาก มีพื้นที่ใช้สอยร่วมกันอย่างจำกัด จำเป็นต้องใช้การออกแบบวางผังพื้นที่และการสร้างสภาพแวดล้อมมาช่วยในการวางแผนและจัดการพื้นที่ให้สร้างประโยชน์สูงสุดให้กับคนและเมือง

4.2.7 พื้นที่สะท้อนค่านิยมและฐานะทางสังคมของผู้ใช้พื้นที่ ในพื้นที่สาธารณะมีกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ที่หลากหลาย มีทัศนคติและพฤติกรรมการใช้พื้นที่ต่างกัน ยิ่งคนมากพื้นที่ที่สาธารณะจึงมีรูปแบบที่หลากหลาย มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน เช่น พื้นที่ทางความเชื่อที่มีทั้งกลุ่มคนพุทธ คริสต์ อิสลาม และอื่น ๆ เป็นต้น

4.2.8 พื้นที่รองรับการสัญจรและเชื่อมต่อ พื้นที่สาธารณะเป็นศูนย์รวมและกระจายของคนได้เช่นเดียวกับพื้นที่รองรับการสัญจรและเชื่อมต่อ เช่น พื้นที่ริมแม่น้ำที่ใช้ออเรือในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ทำรถในปัจจุบัน เป็นต้น นอกจากนี้พื้นที่สาธารณะยังมีบทบาทในการเป็นพื้นที่เชื่อมต่อต่าง ๆ เช่น เป็นพื้นที่และทางเดินลัดเชื่อมระหว่างอาคารและสถานที่ เช่น สวนหย่อมระหว่างอาคาร พื้นที่กันชนระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและหมู่บ้าน เป็นต้น

4.2.9 พื้นที่อำนวยความสะดวกสบาย ยุคสมัยใหม่ซึ่งมีการประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยีและมีนวัตกรรมที่สามารถช่วยให้พื้นที่สาธารณะมีรูปแบบที่หลากหลายตอบสนองวิถีชีวิตของผู้ใช้พื้นที่ที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย เช่น ในพื้นที่สาธารณะเดิมที่เป็นพื้นที่โล่งของเมือง มีการออกแบบและวางผังการเข้าถึงให้สะดวกและสามารถเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น ๆ มีการเพิ่มองค์ประกอบในพื้นที่เพื่อรองรับการใช้งานอย่างครบวงจร เช่น เครื่องเล่นสำหรับเด็ก เครื่องช่วยออกกำลังกาย ร้านค้า ทางเดินลัดระหว่างอาคาร เป็นต้น

4.2.10 จุดหมายตาและสร้างความงามให้เมือง พื้นที่สาธารณะมักถูกออกแบบให้มีความสวยงาม เป็นจุดศูนย์รวมและเป็นจุดหมายตาของพื้นที่โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบตกแต่งที่ช่วยส่งเสริมการมองเห็น เช่น อนุสาวรีย์ ประติมากรรม เป็นต้น ซึ่งช่วยให้ผู้คนที่ผ่านมาเกิดภาพจำของพื้นที่ได้ โดยในสมัยอยุธยาได้ออกแบบพื้นที่เปิดโล่งของเมืองเชื่อมต่อกับมุมมองที่สวยงามของเมือง เช่น บริเวณจุดตัดถนนเปิดมุมมองไปสู่เจดีย์ภูเขาทอง เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีการสร้างจุดหมายตาในพื้นที่สาธารณะ เช่น อนุสาวรีย์ น้ำพุ ฯลฯ เป็นองค์ประกอบในพื้นที่ด้วย

5. การอภิปรายผล สรุป และข้อเสนอแนะ

พื้นที่สาธารณะมีบทบาทเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมเมืองและการเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตเมือง มีความเกี่ยวข้องกับทุกคน และเมือง สอดคล้องกับการศึกษาของ Madanipour (2010); UN-Habitat (2015); Jacobs (1961) และ Habermas (1989) ทั้งยังมีคุณสมบัติที่สำคัญเช่นเดียวกันกับทุกพื้นที่ในโลกคือการเป็นพื้นที่สำหรับทุกคน สอดคล้องกับแนวคิดพื้นที่สาธารณะของ Madanipour (2010) และ Project for Public Spaces (2012) ทั้งนี้ แต่ละพื้นที่สาธารณะมีลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผู้ใช้พื้นที่ และสภาพทางสังคมที่ต่างกัน จึงส่งผลให้แต่ละพื้นที่สาธารณะมีบทบาทในการรองรับการใช้งานที่ต่างกันในแต่ละสถานที่และช่วงเวลา สอดคล้องกับการศึกษาของ Habermas (1989) และ Francis (1989) ที่ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่สาธารณะเป็นที่รองรับกลุ่มคนที่หลากหลายที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยในแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่และลักษณะการใช้พื้นที่ สะท้อนให้เห็นถึงตัวตน คุณค่าเชิงสังคม และลักษณะการเป็นสถานที่ในแต่ละช่วงเวลาของยุคสมัย ผ่านออกมาในพื้นที่สาธารณะ โดยพื้นที่สาธารณะใหม่ที่เกิดขึ้นเป็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงตามลักษณะการงานการจัดการของพื้นที่ ทั้งนี้ การเปลี่ยนผ่านบทบาทการใช้พื้นที่สาธารณะของไทยสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทั้ง 10 บทบาทเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางกายภาพและสังคม ได้แก่ 1) นันทนาการของเมืองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม 2) การแลกเปลี่ยนสินค้าและซื้อขาย 3) การแสดงออกถึงความเชื่อและศาสนา 4) พื้นที่ทางการเมืองเพื่อการแสดงพลังประชาชน 5) การศึกษาและเรียนรู้ 6) การส่งเสริมคุณภาพชีวิต 7) การสะท้อนค่านิยมและฐานะทางสังคมของผู้ใช้พื้นที่ 8) การรองรับการสัญจรและเชื่อมต่อ 9) การอำนวยความสะดวกสบาย และ 10) การเป็นจุดหมายตาและจินตภาพเมือง ซึ่งมีความสอดคล้องกับการศึกษาที่ผ่านมา ครบถ้วนแนวคิดจากศาสตร์หลายแขนง ดังนั้น แนวทางการสรรค์สร้างพื้นที่สาธารณะเมืองของไทยให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปควรใช้องค์ความรู้จากสหวิทยาการมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดนโยบายและการออกแบบและวางผังเพื่อการพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและกิจกรรมเดิมในพื้นที่ อันเป็นการช่วยส่งเสริมต้นทุนเดิมด้านความรู้สึกร่วมในพื้นที่ (Sense of Place) รู้สึกถึงความคุ้นเคยและเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ส่งผลให้เกิดการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ ก่อให้เกิดเป็นความสำนึกรักและหวงแหน

ต่อพื้นที่ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในการรักษาและพัฒนาพื้นที่ให้สวยงาม มีชีวิตชีวา เกิดประโยชน์กับทั้งคนและเมือง สอดคล้องกับแนวคิด ที่มาและความสำคัญของพื้นที่สาธารณะของ Madanipour (2010) Crawford (1999) Gehl (2001) และ Jacobs (1961)

ข้อเสนอแนะสำหรับแนวทางการศึกษาพื้นที่สาธารณะในครั้งต่อไปควรมีการศึกษาเชิงลึกในแต่ละมิติของพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ มิติของบุคคลคือพฤติกรรมการใช้พื้นที่สาธารณะ มิติของพื้นที่คือบริบทแวดล้อมของพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของพื้นที่สาธารณะ และมิติในระดับเมืองคือการออกแบบและวางผังเมือง รวมทั้งการศึกษาความสัมพันธ์ของพื้นที่สาธารณะในแต่ละมิติ เพื่อแตกแขนงแนวคิดของความเป็นพื้นที่สาธารณะได้อย่างกว้างขวาง

6. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาสหวิทยาการสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในหัวข้อวิจัยเรื่องการสรรค์สร้างพื้นที่สาธารณะชุมชนเมืองเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์เชิงสังคมอย่างยั่งยืน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก (คปก.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- กรมโยธาธิการและผังเมือง. (2542). การผังเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. เข้าถึงได้จาก: <http://www.dpt.go.th/ITCitdb/txt/intro.pdf>.
- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล. (2543). มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.
- กาญจณี ละอองศรี (บรรณาธิการ). (2556). ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป เดวิด เค. วิทยาส David K. Wyatt. (2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2554). เอกสารประกอบการบรรยายกิจกรรมสรุปเข้มฯ ครั้งที่ 7 “เปิดคลับ ชัยยศเตปฝัน คนพันธุ์แอดฯ” วิชาสังคมศึกษา. เข้าถึงได้จาก: file:///C:/Users/Win8.1PRO/Downloads/sk7-so.pdf.
- นันทา โชติกะพุกกะณะ และนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2515). ประวัติศาสตร์โลกฉบับสมบูรณ์. โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. เข้าถึงได้จาก: <http://www.openbase.in.th/files/tbpj154.pdf>.
- สุธาริน คุณผล. (2541). บทสำรวจพื้นที่สาธารณะ. รัฐศาสตร์สาร. 20(3) (2541), 167-214.
- สิงหนาท แสงสีหนาท. (2545). หลักการทางแนวคิดชุมชนเมืองที่ยั่งยืนในบริบทของไทย. (วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม. เข้าถึงได้จาก: http://www.nesdb.go.th/main.php?filename=develop_issue.
- Arendt, H. (1998). **The Human Condition**. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ben, S.I. and Gaus, G. F. (1983). **Public and Private in Social Life**. London: Croom Helm.
- Bertolini, L and Martin D. (2003). Mobility Environments and Network Cities. **Journal of Urban Design**. 8(1) (2003), 27-43.
- Carmona, M., Tiesdell, S., Heath, T. and Oc, T. (2010). **Public Place Urban Space**. Oxford: Architectural Press.
- Carr, S., Francis, M., Rivitin, L.G. and Stone, A. (1992). **Public Space**. Cambridge: Cambridge University Press.

- Crawford, M. (1999). **Blurring the Boundaries: Public Space and Private Life**. Retrieved from <http://www.uky.edu/academy/sites/www.uky.edu.academy/files/Crawford%2C%20Blurring%20the%20Boundaries.pdf>.
- Davison, G. (1994). "Public Life and Public Space: A Lament for Melbourne City Square". In **Historic Environment**. 11(1) (1994), 4-9.
- Dijkstra, L.W. (2000). Public Spaces: A Comparative Discussion of the Criteria for Public Space. In R. Hutchison (Ed.) **Constructions of Urban Space: Research in Urban Sociology**. (pp.1-22). Stamford, Connecticut: JAI Press.
- Francis, M. (1989). Control as a Dimension of Public Space Quality. I. Altman and E.H. Zube (Ed.). **Public Places and Spaces**. New York: Plenum Press.
- Gehl. (2001). **Life between Buildings**. Retrieved from http://www.ifhp.org/sites/default/files/field/files_news/Jan%20Gehl_1.pdf.
- Goodsell, C.T. (2003). The Concept of Public Space and Its Democratic Manifestations. **The American Review of Public Administration**. 33(4) (2003), 361-383.
- Habermas. (1989). **The Structural Transformation of the Public Sphere: an Inquiry into a Category of Bourgeois Society**. Retrieved from http://courses.ischool.berkeley.edu/i218/s15/Habermas_STBPS_I.Intro.pdf.
- Jacobs, J. (1961). **The Death and Life of Great American Cities**. Retrieved from : https://www.buurtwijis.nl/sites/default/files/buurtwijis/bestanden/jane_jacobs_the_death_and_life_of_great_american.pdf.
- Lynch, K. (1981). **Good City Form**. Cambridge London, England: The MIT Press.
- Lofland, L.H. (1973). **A World of Strangers; Order and Action in Urban Public Space**. New York: Basic Books.
- Low, S. (2000). **On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture**. Austin: University of Texas Press.
- Madanipour, A. (2010). **Whose Public Space?**. New York: Routledge.
- Massey, D. (1998). **Power-geometries and the politics of space-time**. Heidelberg, Germany: Department of Geography, University of Heidelberg.
- Project for Public Spaces. (2012). **Placemaking with Project for Public Spaces**. Retrieved from https://www.pps.org/pdf/pps_brochure.pdf.
- Sennett, R. (1992). **The Fall of Public Man**. New York: W. W. Norton.
- Sorkin. (1992). **Variations on a Park: The New American City and the End of Public Space**. Retrieved from https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Mike-Davis-Fortress-Los-Angeles-the-Militarization-of-Urban-Space.pdf.
- UN-Habitat. (2015). **World Habitat Day: Housing Policies Affordable Homes**. Retrieved from <http://urbanoctober.org/downloads/UrbanOctoberBackgroundPaper.pdf>.